

<https://doi.org/10.21301/eap.v20i3.11>

Aleksandar Molnar

*Odeljenje za sociologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

amolnar@f.bg.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0001-9963-5070>

Đinđićevo političko nasleđe u Vučićevoj Srbiji. Prilog razumevanju dinamike revolucionarne rotacije*

Apstrakt: U radu autor zastupa tezu da današnji autoritarni režim Aleksandra Vučića sprovodi politiku koju je inaugurisao Zoran Đinđić dok se nalazio na mestu predsed-

* Članak predstavlja predložak za dva sukcesivna „antipredavanja”, koja sam, na poziv „Studentata u blokadi“ Filozofskog fakulteta u Beogradu, a pod naslovom „Karl Šmit među Srbima“ (1. „Suverena diktatura“; 2. „Političko i mit“), održao 8. i 9. aprila 2025. u učionici 101 na prvom spratu (drugi predložak činila je knjiga *Sunce mita i dugačka senka Karla Šmita*, koja je odranije bila poznata organizatorima antipredavanja). Nakon oba antipredavanja usledile su žive i plodonosne diskusije, u kojima je najviše pažnje posvećeno revoluciji kao dugotrajnijem procesu fundamentalne društvene transformacije i problemima čije neadekvatno rešavanje dovodi do zaokreta nazad ka „starom režimu“. S obzirom na prilično visok teorijski nivo diskusija, na kraju drugog antipredavanja nekoliko studenata je predložilo organizovanje kratkog (anti)kursa iz političke teorije za studente koji ne studiraju sociologiju (što sam ja sa svoje strane podržao), ali do takve inicijative kasnije nikada nije došlo. Napisani tekst sam smatrao da je najprirodnije da objavi časopis *Sociologija* kao organ Sociološkog naučnog društva Srbije i Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, ali ga je, bez slanja u proceduru recenziranja, redakcija odbila s obrazloženjem da „tematski ne odgovara *Sociologiji* već časopisima koji obrađuju uže politikološke teme“. Zahvaljujem redakciji časopisa *Etnoantropološki problemi*, koja je prihvatila da tekst pusti u redovnu proceduru recenziranja i da ga po njenom okončanju objavi kao dokument burnog vremena u kojem profesori Filozofskog fakulteta nisu samo slušali šta studenti imaju da im kažu nego su s njima vodili i dijalog. Naposletku, sa žaljenjem moram da konstatujem da moj apel iznet u četvrtom odeljku teksta nije imao nikakvog odjeka, s obzirom da u Direktivi 132-25.0, koja mi je 20. maja poslata s pozivom da budem kandidat na listi koju sastavlja Filozofski fakultet za studentsku izbornu listu, jednom jedinom rečju nije pomenuta promena Ustava Republike Srbije. Stoga sam u odbijanju poziva naveo sledeće obrazloženje: „Moje je ubeđenje da ćemo u postojećem ustavnom okviru nastaviti da se vrtimo u krug i da ćemo ponovo proćerdati nakupljenu društvenu energiju koju smo imali 2000. godine. Već sam jednom gledao brutalno političko marginalizovanje studenata okupljenih u tadašnjem ‘Otporu’ i bojim se da će, ponovi li se isti scenario koji je tada primenio DOS, ista sudbina snaći i ‘Studente u Blokadi’.

nika Vlade Republike Srbije (2001–2003). Po autoru, ta politika ima tri osnovna principa: 1) brzinu u pridruživanju Srbije Evropskoj uniji (koja se pokazala da nije ništa više do brzina u dobijanju i trošenju novca iz fondova Evropske unije), 2) reorientaciju od globalnih ideologija na konkretne „programske koncepcije“ i 3) obezbeđivanje političke stabilnosti borbom za neki vid nadomestka u nepovrat izgubljene pokrajine Kosovo i Metohija. Zbog te politike, Srbija je u periodu 2000–2003. propustila priliku da svoju revoluciju uspešno okonča ustavnom konsolidacijom državnih institucija i krenula na put revolucionarne rotacije, u kojoj je autoritarni režim Slobodana Miloševića obnovljen u autoritarnom režimu Aleksandra Vučića (2012–2025).

Ključne reči: Srbija, revolucija, autoritarni režim, ustav, demokratija

Pred društvenim naukama u Srbiji se danas kao nesumnjivo prioritetni zadatak postavlja utvrđivanje razloga zbog kojih se Srbija u roku od samo četvrt veka našla dva puta u situaciji da pruža otpor autoritarnim režimima u uslovima potpuno razorenih državnih institucija, medijskog (su)mraaka i partokratske paralize gotovo celokupnog „javnog sektora“. Svrgavanje s vlasti Slobodana Miloševića očigledno nije dalo nikakve dugoročne efekte i zato ostaje da se izvuku pouke o tome kako je celih četvrt veka proćerdano na putu izgradnje demokratske ustavne države. Na narednim stranama pokušao bih da se sam poduhvatim tog zadatka, a, da bih to učinio, neophodno je da ukratko objasnim svoju teorijsku poziciju i rezimiram zaključke do kojih me je dovelo dosadašnje bavljenje bespućima po kojima se Srbija kretala još od napuštanja socijalističkog samoupravljanja.

U fokusu mojih dosadašnjih istraživanja stajali su različiti fenomeni otpora podvlašćenih nosiocima vlasti, među kojima je najznačajniji onaj najradikalniji: revolucija, u kojoj ne samo da se ruši jedan autoritarni režim već se suverenitet vraća narodu (u smislu sveukupnosti građana) kako bi on uspostavio novi poredak u kojem će nosioci vlasti raditi za njegovu dobrobit (Molnar 2001a, 2001b, 2002a, 2002b, 2006). Proučavanje revolucija dovelo me je do zaključka da se one mogu podeliti u dva osnovna tipa. Prvi tip je ustavotvorni i njega karakteriše sposobnost političke elite da u relativno kratkom roku nakon rušenja autoritarnog režima uspostavi najširi mogući društveni konsenzus oko bazičnih vrednosti i započne izgradnju državnih institucija unutar kojih će se te vrednosti u narednom periodu štititi, ako je potrebno i uz nerevolucionarne oblike otpora građana, koji se u jednoj demokratskoj ustavnoj državi prihvataju *a priori* kao ne samo mogući, nego i

Drugim rečima, ja nemam ništa protiv toga da ‘Kompletni idiot’ bude konačno sklonjen sa vlasti (već će i to biti ogromno postignuće) i da bude oformljena nova Vlada koja će raditi na ciljevima iz Vašeg programa (to vidim kao nužni ‘prvi kolosek’), ali ako se odmah ne postavi ‘drugi kolosek’ – promena Ustava (najbolje demokratskim putem, izborima za Ustavotvornu skupštinu) – ne vidim perspektivu stabilnog i dugoročnog napretka“. Vreme će pokazati da li sam bio u pravu.

poželjni (s obzirom na neiscrpnost iskušenja za zloupotrebu vlasti i pervertiranje demokratije). Drugi tip revolucije je rotacioni i u njemu ovaj bazični konsenzus izostaje, zbog čega institucije ostaju „fasadne“, a politička borba aktera koji su srušili jedan autoritarni režim vraća stvari nazad na početak, u drugi autoritarni režim koji se ponovo može okončati jedino pružanjem otpora. Iako revoluciju na rotaciono kretanje zapućuje splet različitih okolnosti, po pravilu je odlučujući faktor upravo ova polarizacija među akterima koji su srušili prethodeći autoritarni poredak. S obzirom na to da se politička konfiguracija novog poretka u državi uobličava vrlo brzo, već u roku od godinu ili dve nakon rušenja autoritarnog režima, kao i da izostanak uspeha u otklanjanju institucionalnog haosa koji je iza njega ostao diskredituje ove aktere, raspoloženje naroda se menja, poverenja nestaje i, malo po malo, iz sećanja građana nestaje razlika između pred- i postrevolucionarnog stanja. Tada na scenu ponovo istupaju zagovornici *ancien régime* i preporučuju „spas“ u povratku „tradiciji“, koja nikada ne smeru doslovnoj obnovi predrevolucionarnog autoritarnog režima, iako mu se u svojim manje ili više ambicioznim modifikacijama s vremenom sve više približava, obnavljajući time ponajviše – revolucionarno raspoloženje u narodu.

Na osnovu ovih teorijskih stavova već povodom obeležavanja prve godišnjice rušenja režima Slobodana Miloševića 2001. godine izrazio sam svoju duboku zabrinutost kretanjem revolucije u Srbiji: „Momentano se nalazimo u jednoj vrlo neugodnoj, pa čak i opasnoj međufazi, čije bi produžavanje moglo u velikoj meri da kompromituje dosadašnje rezultate, politički destabilizuje zemlju (Jugoslaviju, a posebno Srbiju) i, u najgorem slučaju, zaputi revolucionarno kretanje u rotacionom smeru“ (Molnar 2002c, 146, 2008a, 146).¹ Uništenje Savezne Republike Jugoslavije kako bi se učvrstilo samovlašće Zorana Đinđića u Srbiji i Mila Đukanovića u Crnoj Gori (eliminisanjem njihovog suparnika Vojislava Koštunice, koji je bio poslednji predsednik poslednje Jugoslavije) za mene je bio nepobitan znak da je revolucija u Srbiji krenula rotacionom putanjom. Jula 2006, samo dva meseca pre nego što će se vlada Vojislava Koštunice opsetiti da treba promeniti Miloševićev ustav iz 1990, konstatovao sam da „je trend urušavanja državnih insti-

¹ Ovaj stav delio sam ponajpre s Laslom Sekeljem, s tim što on uopšte nije bio voljan da prihvati mogućnost da je u Srbiji započeta bilo kakva revolucija: dekriminalizacija države za njega je bio „preduslov“ da „prevrat“ od 5. oktobra 2000. uopšte postane bilo šta više od smene jednog – Miloševićevog – autoritarnog režima drugim – Đinđićevim. Tako je, analizirajući bilans postignuća Đinđićeve vlade nakon njenih prvih 100 dana, Sekelj zaključio da je situacija u Srbiji već na proleće 2001. postala „zapravo alarmantna: Ako se nešto veoma brzo ne dogodi na planu strukturnih reformi i sa time povezane dekriminalizacije države postojeće stanje će postati trajno stanje“ (Sekelj 2001b, 104), što znači da „će Srbija da ostane u krugu najsiromašnijih, najkorumpiranijih država tranzicije u kojima je prava vlast zapravo organizovani kriminal“ (Sekelj 2001a, 291). Da nije preminuo ubrzo nakon što je izgovorio/napisao ove reči, Laslo Sekelj bi danas imao istu žalosnu satisfakciju kao i ja: da je na osnovu svojih teorijskih stavova dobro predvideo buduća događanja u Srbiji.

tucija, koji je započeo Slobodan Milošević, nastavljen i posle njegovog silaska sa vlasti, praktično sve do trenutka u kojem pišem ove redove. Ustavna povelja [Državne zajednice Srbija i Crna Gora] bila je prvi pouzdani znak da revolucionarno kretanje u Srbiji (i Crnoj Gori) postaje rotaciono, dok ubistvo premijera Đinđića i sve veći izborni uspesi stranaka koje su činile potporne stubove Miloševićevog režima (ili koje predvode Miloševićevi najbliži saradnici) to samo rečito potvrđuju. Klatno ‘narodnog raspoloženja’ se nedvosmisleno pomera od odlučnosti u obračunu sa autoritarnim režimom, koji je blokirao svaki razvoj, u zgađenost mahinacijama novih vlasti, nezadovoljstvo haotičnom tranzicijom i nostalgiju za vremenima kada je barem ‘sve bilo jeftino’ i kada je Srbijom vladala ‘srpska ruka’“ (Molnar 2006, 10). S obzirom na to da novi Ustav uopšte nije ni donet da bi ograničavao nosioce vlasti – na brzinu su ga napisali i doneli upravo oni koji su hteli da budu što manje uznemiravani u vršenju vlasti – već da bi „odbranio srce Srbije”, on je u međuvremenu služio isključivo kao smokvin list na institucionalno devastiranoj Srbiji, u kojoj je vrhunac ustavnopravnog apsurdna predstavljala fantomska pokrajina Kosovo i Metohija (detaljnije sam se tim problemima bavio u: Molnar 2008a, 2010, 2013). Čak i onaj najozbiljniji teorijski napor kojim se nesposobnost tadašnjih nosilaca vlasti da uopšte započnu izgradnju demokratske ustavne države pokušao opravdati „izbornom demokratijom“ kao Srbiji navodno najprimerenijim oblikom političke konsolidacije (Pavlović i Antonić 2007, 105) smatrao sam još u ono vreme neuspehim (Molnar 2008b; 2010, 35–49), dok ga, iz današnje perspektive, smatram, najblaže rečeno, naivnim.

S tom svojom „izbornom demokratijom“ političke snage koje su srušile autoritarni režim Slobodana Miloševića doživele su zasluženi demokratski debakl na izborima održanim na svim nivoima 2012. godine. Čak ni poklon Evropske unije – kandidatura za članstvo – koji su vladajuće partije dobile uoči izbora nije mogao da im pomogne da spreče potpuno logičan ishod celokupnog revolucionarnog kretanja u Srbiji nakon 5. oktobra 2000: obnovu koalicije Srpske napredne stranke (proizašle iz Srpske radikalne stranke) i Socijalističke partije Srbije. Ova koalicija je tada bila zbrisana s političke scene, ali nije nestala netragom, nego se sve vreme hranila na urušenim državnim institucijama i beskrajnim mantrama o „lopovluku žutih“ (vladajuće Demokratske stranke) pridobijala simpatije birača. Koliko je istine bilo u tim mantrama nikada nije utvrđeno u jedino merodavnom – sudskom – postupku, ali je uspostavljanje veze između urušenosti državnih institucija i „kraduckanja“ (kako se svojevremeno u afirmativnom kontekstu izrazio predsednik Nove stranke Velimir Ilić o aktuelnim koruptivnim mehanizmima) bilo više nego uverljivo i proizvodilo snažan propagandni učinak. U svakom slučaju, kada su jednom ostali bez vlasti, akteri revolucionarnog rušenja autoritarnog režima Slobodana Miloševića raspali su se kao kula od karata: jedan deo njih su pobednici na izborima 2012. kooptirali, jedan deo je napustio politički život, dok je ostatku preostala samo tužna uloga da iz prvih (skupštinskih) redova posmatra povratak starog režima, bez mogućnosti da mu pruži bilo kakav otpor.

Time je 2012. revolucionarna rotacija u Srbiji bila kompletirana i započela je izgradnja novog autoritarnog režima. Međutim, shodno već rečenom, stari režim je suštinski neobnovljiv i nova autoritarna vlast je prinuđena da sprovede značajne inovacije kako ne bi završila kao ona koja joj je prethodila. Kao što sam na drugom mestu tvrdio (Molnar 2024), režim Aleksandra Vučića, koji nastavlja da živi od urušenih državnih institucija koje su manje-više ostale u stanju u kojem su se nalazile 5. oktobra 2000, bazično je tradicionalistički, s obzirom na to da se, preko režima Slobodana Miloševića, nadovezuje na režim Josipa Broza, iako s jednom bitnom razlikom. Naime, baš kao i Milošević pre njega, ni Vučić ne poseduje nikakvu harizmu, ali, za razliku od njega koji je bio akter ratova za jugoslovensko nasleđe, nije ni u prilici da stvara „harizmatiski milje“² u kojem će ga građani prepoznavati kao svog spasioca. Taj hendikep nije bio vidljiv dokle god je Vučić mogao da vlada tradicionalistički *kao da* ima harizmu, parazitirajući kako na nesposobnosti opozicije da ga na bilo koji način ugrozi, tako i na depolitizaciji najvećeg dela biračkog tela. Međutim, hendikep je postao očigledan čim je u Srbiji političku krizu izazvao pad nadstrešnice na zgradi železničke stanice u Novom Sadu, kada se neočekivano pojavio novi politički akter – „Studenti u blokadi“. Za svega nekoliko meseci „Studenti u blokadi“ su uspeali da učine ono što opozicija u Srbiji godinama nije: da stvore neku vrstu „harizmatiskog miljea“ u kojem je glavna opasnost od koje se traži spas postao – sam Vučić.

To nas dovodi do zadatka postavljenog na početku ovog rada. Na osnovu svega iznetog proizlazi nedvosmislen zaključak da razlog zbog kojeg se Srbija u roku od samo četvrt veka našla dva puta u situaciji da pruža otpor autoritarnim režimima leži u nesposobnosti političke elite da u relativno kratkom roku nakon rušenja prvog autoritarnog režima uspostavi najširi mogući društveni konsenzus oko bazičnih vrednosti i započne izgradnju državnih institucija unutar kojih će se te vrednosti u narednom periodu štititi. Drugim rečima, pošto je procerđana prilika da revolucija u Srbiji, započeta 5. oktobra 2000, krene ustavotvornim putem, ona je krenula rotacionim putem, i to, po mom dubokom uverenju, najkasnije 4. februara 2003, kada je otklanjanje ustavnog haosa, obećano na saveznim predsedničkim izborima septembra 2000, tragikomično nadomešteno uništenjem Savezne Republike Jugoslavije kako bi Zoran Đinđić učvrstio samovlašće u Srbiji (a Milo Đukanović u Crnoj Gori). Štaviše, upravo Zoranu Đinđiću Aleksandar Vučić ponajviše duguje za jednu inovaciju, o kojoj će biti više reči u nastavku izlaganja i koja je njegovom režimu omogućila da bez ikakvih većih problema potraje dvanaest i po godina, uprkos nezadovoljstvu građana, koje se

² Harizmatiski milje je u etnološku analizu uveo Vilhelm Milman (Mühlmann 1964), iako je ovaj koncept primenjiv i u sociološkoj analizi modernih društava čiji građani na egzistencijalnu ugroženost reaguju verom u spas koji donosi čvrsta ruka nacionalnog vođe.

eruptivno ispoljilo čim se pojavio akter koji uživa njihovo poverenje *upravo zato što nema nikakve veze ni sa političkim partijama, ni sa urušenim državnim institucijama, ni sa „petooktobarcima“*,³ *na čelu sa Zoranom Đinđićem, koji je kontinuirano od njegovog ubistva 12. marta 2003. bio uzdizan u samo ote-lotvorenje (izneverenih) petooktobarskih nada.* Na narednim stranama braniću tezu da današnji otpor aktuelnom autoritarnom režimu i ne može biti inspirisan ničim što bi poticalo od Zorana Đinđića zato što je njegova politika našla pravog egzekutora u samom Aleksandru Vučiću.

Politika Zorana Đinđića

Svaki pokušaj da se kritički preispituje politika Zorana Đinđića susretao se u protekle 22 godine s tri vrste, suštinski emotivnih, problema. Pre svega, očigledno je da što više prolazi vreme od dana kada je Đinđić ubijen, to je jači osećaj da on pripada jednom drugom, davno prošlom vremenu, kojeg se sećaju još samo posebno zainteresovani pojedinci. Drugo, već elementarno osećanje pijeteta nalaže da se o pokojniku – pogotovo o onome ko je bio mučki ubijen u atentatu – govori samo dobro. Naposljetku, treće, Đinđić je uoči ubistva bio ubedljivo najomraženija ličnost na političkoj sceni Srbije tako da je njegovo ubistvo proizvelo kod mnogih snažan osećaj krivice, iz kojeg je poniklo kako shvatanje da je premijer ubijen zato što je bio neshvaćeni, usamljeni i za svoj zaostali narod prenapredni modernizator, tako i spremnost da se za izjalovljavanje petooktobarskih nada optuži isključivo onaj ko je od ubistva politički najviše profitirao, a to je bio upravo čovek čiji je predsednički mandat bio prekinut nestankom (savezne) države na čijem se čelu nalazio – Vojislav Koštunica. No, kako je već Deni Didro (Denis Diderot) u odrednici „Enciklopedija“ u petom tomu *Enciklopedije* (1755) napisao, kredo prosvetiteljstva, iz kojeg su sve današnje nauke proistekle, bio je i ostao: „Sve stvari moraju biti proučene, prodiskutovane, istražene, bez izuzetka i bez obzira na bilo čija osećanja“ (Diderot 1755, 644).

Kada je akademska zajednica u pitanju, primetno je da ona za Zorana Đinđića danas ima tek antikvarni interes. Njegovu tragičnu smrt ona je, doduše, dolično obeležila i 2013. i 2023, ali uz jednu indikativnu razliku. Desetogodišnjica ubistva obeležena je na Fakultetu političkih nauka u Beogradu uz veliku pompu: dvodnevni skup je otvoren vatrenim panegiricima koje su pratile brojne novinarske ekipe i koji su zatim prenošeni u mnogim, a prvenstveno državnim

³ Otklon „Studenata u blokadi“ koji danas pružaju otpor Vučićevom režimu od aktera rušenja Miloševićevog režima najbolje se može videti po simbolu koji su odabrali: nasuprot pretećoj pesnici, koja je otvoreno nasiljnom odgovarala na nasilje predsednika države, aktuelni simbol je krvava ruka koja raskrinkava pogubne posledice koruptivnog sistema koji u pogonu održava predsednik države.

medijima. Pritom su bezmalo svi novinari znali do kada je poželjno snimati, tako da su se u momentu kada se deo ispunjen panegiricima završio sinhronizovano i užurbano evakuisali iz sale. Time je ostatak rasprave prepušten okupljenim predstavnicima akademske zajednice i, ispostavilo se, zaboravu. Jer, iako su ga organizatori skupa najavili, zbornik izloženih radova nikada nije ugledao svetlo dana.

Deset godina kasnije, Đinđićevu smrt je jednodnevni skupom obeležio Institut za filozofiju i društvenu teoriju, na kojem je on kratko vreme radio. Šira javnost je tog puta bila manje-više nezainteresovana za događaj, a na prepodnevnom naučnom skupu okupili su se samo oni malobrojni predstavnici struke (filozofi, sociolozi, politikolozi i istoričari) koje je u proteklih 20 godina istinski mučilo pitanje: „Da li su Đinđićeve misli i akcije odredile pravac razvoja Srbije?“ (Bojanić i Pudar Draško 2023, 518). Od devet referenata⁴ samo je četvoro poslalo referate, koji su, skupa s još tri prigodna teksta u rubrici „Život teorije“, objavljeni u elektronskom časopisu *Kritika* i koji će ostati kao svedočanstvo o Đinđićevoj kontroverznosti, ali nažalost samo za one koji se za to budu zanimali u virtuelnom svetu.

Budući da pripadam beznadežnoj manjini koja smatra ne samo da je politika Zorana Đinđića „odredila pravac razvoja Srbije“ u 21. veku nego i da je danas još uvek izuzetno aktuelna, u referatu izloženom na pomenutom skupu Instituta za filozofiju i društvenu teoriju pomenuo sam i sledeće: „Čak i da je [Zoran Đinđić] preživeo atentat i uspeo u svojoj nameri da u kratkom roku oktroiše ustav koji bi predsedniku Vlade Srbije omogućio *de facto* kontrolu svih političkih institucija, to bi se ispostavilo kao Pirova pobeda, od koje bi koristi mogao da ima samo njegov naslednik (možda odmah Aleksandar Vučić, koji na političku transformaciju ne bi morao da čeka 2012. godinu, nego bi već 2004. nastavio tamo gde je Đinđić stao)“ (Molnar 2023, 337). Pošto smatram da su ovu tvrdnju aktuelizovali studentski protesti i štrajkovi koji Srbiju protresaju već četiri meseca, na idućim stranama nameravam da je razradim.

Treba imati na umu da gore citirana rečenica iz referata potiče iz vremena kada se Aleksandar Vučić nalazio na vrhuncu moći, vladajući bez većih teškoća Srbijom, s potpuno marginalizovanom i trivijalizovanom opozicijom i uz punu podršku Evropske unije – samo mesec dana pre nego što će, opijen bezbrižnim samovlašćem, dozvoliti sebi luksuz da prizna (Video zapis 1) da je on sam bio „kompletni idiot“ koji „treba da odgovara“ (Video zapis 2) zato što je 2016. naredio nezakonsko rušenje objekata u Savamali (čime je, kako se danas može osnovano pretpostaviti, započeta systemska građevinska korupcija u Srbiji,

⁴ Učesnici na skupu bili su, pored autora ovih redova, Petar Bojanić, Novica Milić, Lino Veljak, Aleksandar Miletić, Ivica Mladenović, Bojan Dimitrijević, Slaviša Orlović i Dunja Melčić.

finasirana, između ostalog, iz fondova Evropske unije).⁵ Iako se ta bahatost razbrbljanog moćnika,⁶ politički nedozrelog da shvati trivijalnu mudrost da „ničija sveća nije do zore gorela“, danas čini kao neopevana glupost, u vreme kada ju je sebi dopustio ona je bila ništa manje nego demonstracija snage srbijanske „tranzicije“ ka tržišnoj privredi, demokratiji i, *last but not least*, Evropskoj uniji.

Na prvi pogled, mnogi će pomisliti kako je citirana rečenica iz mog referata neprimerena, provokativna, pa čak i uvredljiva za sve one koji su zadržali preovlađujuće pozitivnu uspomenu na Zorana Đinđića i koji svako poređenje s Aleksandrom Vučićem doživljavaju kao svetogrđe. I zaista, dvojica političara drastično se razlikuju jedan od drugog, već po pojavama i utisku koji ostavljaju. U poređenju s agilnim i slikovitom govoru sklonim Đinđićem (koji je, shodno legendi, preskakao i po tri stepenika žureći na posao), Vučićeva tromost i suvoparnost deluju gotovo karikaturalno. Uopšte uzev, teško je oteti se dojmu da se jedan filozof koji je doktorirao na nemačkom univerzitetu i koji je sledio jasnu političku filozofiju – šta god o njoj mislili – ni po čemu ne može porediti s nekim ko sebi dopušta da se gotovo ponosno samoidentifikuje kao „kompletni idiot“ (a očiglednim sprečavanjem tužilaštva da ga pozove da „odgovara“ zbog onoga što je učinio proklamuje svoju kvazimonarhijsku nedodirljivost). Taj utisak zaoštava i razlika u podršci naroda koju su njih dvojica imala na vrhuncima moći. Za razliku od Vučića, koga su strogo kontrolisani mediji kontinuirano i bez posustajanja uzdizali u nebesa (uspešno parališući širenje svakog oblika kritike skoro do samog kraja 2024), Đinđić je neposredno uoči pogibije 2003, trijumfujući u (kako se ispostavilo, Pirovoj) pobeđi nad svim svojim protivnicima na političkoj sceni Srbije, dostigao nepopularnost epskih razmera. Ipak, ako ostavimo po strani grotesknu razliku u pojavi, intelektualnim kvalitetima i popularnosti dvojice najistaknutijih aktera na političkoj sceni Srbije u prvoj četvrtini 21. veka, dolazimo u priliku da postavimo najneprijatnije i najdelikatnije pitanje: da li je Vučić sproveo u delo *politiku* koju je Đinđić stigao tek da inauguriše?

Positivan odgovor na to pitanje dao je sam Vučić na početku svog premijerskog mandata. Tako je u intervjuu datom televiziji B92 28. maja 2014, na pitanje novinara kako se oseća kada ga ljudi porede sa Zoranom Đinđićem, od-

⁵ Kopču s korupcijom stvara član 227. Krivičnog zakona koji kao krivično delo predviđa „iskorišćavanje svog položaja ili ovlašćenja, prekoračenje granica svog ovlašćenja ili nevršenje svoje dužnosti“ sa ciljem pribavljanja protivpravne imovinske koristi sebi ili drugom fizičkom ili pravnom licu.

⁶ Ubrzo nakon 5. oktobra 2000. Laslo Sekelj se tužio: „Mi smo poznavali i nasilnije i autoritarnije vlasti i vlade pre DOS-a, ali ne i bahatije. S obzirom da je DOS vlast bez opozicije i to na svim nivoima, to je logičan rezultat. Ne začuđuje ni ulizivački karakter državnih medija. Čovek zaista ne zna da li su bili degutantniji pod Miloševićem ili pod Đinđićem“ (Sekelj 2001b, 100). Aleksandar Vučić je pokazao da je i u bahatosti (skopčanoj s ulizištvom u medijima) prevazišao svoje političke uzore.

govorio: „Pomalo posramljeno. Zato što nismo bili politički istomišljenici, pa se u tom smislu osećam postišeno zato što sam bio neko ko je kritikovao, pa čak i njegovu energiju, nekada. Ali ga razumem. Jedanput sam sa Borisom Tadićem razgovarao i ne znam da li će on to reći, ili potvrditi ili negirati, ali smo nekako analizirali ko su bili ljudi koji su ulazili u rizik na srpskoj političkoj sceni, ko su bili ljudi koji su ozbiljno rizikovali svojim političkim potezima i to je stvar koju smo nesumnjivo i on i ja poštovali kod Zorana Đinđića“ (Video zapis 3).

Ovde možemo dobro da vidimo da je Vučić s velikim oduševljenjem prihvatio upravo ono što sam uvrstio u „mračne strane Đinđićeve ‘filozofije srpske istorije‘“ (Molnar 2010, 253). Đinđić je, naime, tokom svog bavljenja politikom zaoštavao temeljnu ambivalenciju u pogledu „avanturizma“ (koji je fascinirao Vučića, a, ako je njemu verovati, i Borisa Tadića), a kada se konačno domogao vlasti povećavao je konstantno „rizik“ *uz jasnu svest o tome koliko je to bezumno*. Tako, kada je govorio o „našoj političkoj eliti“ u 20. veku, Đinđić je naglašavao da je ona uvek čuvala „ispravnu procenu“ sve do određenog prelomnog trenutka, kada je dolazilo do podleganja pogubnom političkom avanturizmu. „Onda dolazi ‘žuta minuta’, gubitak osećaja za realnost, prevlast avanturizma i nekritičkog zanosa [...] Umesto da realistično proceni ostvarene rezultate, zadovolji se njima i postara se da ih obavezno sačuva, srpska politička elita hoće uvek više, podsećajući na kockara koji povećava ulog, sve dok na kraju sve ne izgubi“ (Đinđić 2003, 312). Ove reči su za mene bile i ostale Đinđićev autportret: umesto da se posveti izgradnji državnih institucija, prevashodno onih političkih (što je znao da mora biti apsolutni prioritet nakon rušenja jednog autoritarnog režima),⁷ on je godine provedene na vlasti protraćio i sebi i drugima, kao kockar koji je izgubio „ispravnu procenu“ (neophodnu za pobedu nad Slobodanom Miloševićem) zarad neostvarivog cilja zbog kojeg je naposljetku izgubio zaista sve. Pritom nema nikakve dileme šta je bio taj neostvarivi cilj. To je bio Đinđićev „san“ da će upravo on biti čovek koji će Srbiji omogućiti punopravno članstvo u Evropskoj uniji 2010. godine (implicitno ne ispuštajući iz ruku vlast sve do tog momenta).

⁷ Kao politički filozof, Đinđić nije imao nikakvih dilema u pogledu toga da je izgradnja političkih institucija prevashodni zadatak svih intelektualaca koji se uključe u politiku kako bi svrgnuli jednu autoritarnu vlast. U slučaju da u tom svom pregnuću uspeju, oni bi još neko vreme mogli da uživaju poverenje građana na osnovu svog ranijeg ugleda, ali bi bez političkih institucija brzo izgubili i stari intelektualni „kredit“ i novoosvojenu vlast. „Već prve diskriminatorne odluke (a one su nužne, jer političke odluke uvek nekog privremeno diskriminišu) okrnjice taj kredit. Započeće drama vrtoglavog trošenja glavnice, drama u kojoj će na kraju svi izgubiti. Postoji samo jedan izlaz. Ogromno poverenje koje pisci i intelektualci kao svoj ulog unose u politiku može da bude iskorišćeno za ubrzano stvaranje političkih institucija kao trajnih izvora političkog poverenja“ (Đinđić 1996, 56).

Avanturistička politika visokog rizika zavodljiva je na prvi pogled zato što implicira da vodi sve samim epohalnim postignućima (shodno izreci „Ko reškira – dobija!“), ali zanemaruje činjenicu da rizik podrazumeva *upravo male šanse na uspeh*. A ako je lični rizik nešto što se još i može prihvatiti, pošto pogađa samo onoga koji rizikuje, stavljanje celokupnog društva u rizik radi vlastitih snova, predstavlja čin političke neodgovornosti, pa i nemoralnosti *par excellence*. Jer, Đinđić nije dobio podršku Srbije da se kocka njenim dobrima i njenom budućnošću, a još manje da joj natura svoju ličnost i politiku bez prethodne izborne verifikacije.

Ali, šta je uopšte bila ta čuvena Đinđićeva politika, za kojom poneki i danas osećaju nostalgiju? Na osnovu svega što je pisao, govorio i činio moglo bi se zaključiti da je Đinđić sasvim dosledno i transparentno sledio tri osnovna principa. Prvi princip je proizašao najneposrednije iz njegovog „sna“ i svodio se na brzo učlanjenje Srbije u Evropsku uniju. Drugi princip je bio da se tokom pridruživanja Evropskoj uniji ne treba opterećivati ideologijama (koje su navodno sve bankrotirale u 20. veku), već se isključivo orijentisati na sasvim konkretne „programske koncepcije“. Treći princip, naposletku, govorio je da se zarad političke stabilnosti u Srbiji, na njenom putu ka Evropskoj uniji mora naći neki nadomestak u nepovrat izgubljenom Kosmetu (Molnar 2010, 250–280; 2023).

Psihopatologija vlasti u postkomunističkoj Srbiji

Poslednji princip je ujedno i najkontroverzniji i zato će mu se ovde posvetiti najviše pažnje. Iako je preferirao aneksiju Severnog Kosova, naseljenog pretežno Srbima, Đinđić je najavio mogućnost da, ako se to pokaže kao nemoguće, ishoduje reviziju Dejtonskog sporazuma – drugim rečima, da otvori pitanje prisajedinjenja Republike Srpske Republici Srbiji. Pošto do danas nije rasvetljena politička pozadina ubistva Zorana Đinđića, neki još uvek smatraju (a među njima je i moja malenkost) da je ona najneposrednije povezana upravo s ovim principom Đinđićeve politike.

Taj princip se može objasniti tek kada se dovede u vezu sa srbijanskom psihopatologijom vlasti,⁸ koja se intenzivirala tokom devedesetih godina 20. veka, iako je bila pripremljena već u prethodnoj deceniji. Prva polovina 1989. godine pokazuje se u tom smislu kao prelomni period: 28. marta Skupština Socijalistič-

⁸ Pod pojmom srbijanske psihopatologije vlasti podrazumevam kompulziju koju akteri na političkoj sceni Srbije osećaju da u fokus svoje politike stavljaju teritorijalni problem Srbije, nastao u vreme dok je Jugoslavijom vladao Josip Broz, da podležu iskušenju da ga rešavaju autoritarnim sredstvima, kao i da, ako se prilike ukažu, posegnu i za ratom. Iako ta patološka prinuda podrazumeva neke zajedničke psihološke crte pomenutih aktera, koje oni možda dele i sa samim Brozom (upor. o njemu: Adamović 2008), ovde se one neće uzeti u obzir.

ke Republike Srbije usvojila je amandmane na Ustav, kojima je *de facto* ukinula autonomiju obema pokrajinama, stvarajući kobnu vezu separatizma među njima, a 28. juna Slobodan Milošević je na Gazimestanu izgovorio čuvene reči: „Opet smo pred bitkama i u bitkama. One nisu oružane, mada ni takve još nisu isključene“.⁹

Opštoj euforiji koja je tada preplavila Srbiju nije uspeo da se odupre ni Zoran Đinđić, barem ne u potpunosti (o nacionalističkoj komponenti Đinđićeve rane politike upor. detaljnije: Stojanović 1996, 522–523; Miletić 2023). Komentarišući tadašnja burna događanja, on je u novembarskom broju časopisa *Stav* objavio članak „Srbija, šta je to?“. Tenor njegove kritike bio je usmeren protiv tvrdokornosti Miloševića i oko njega okupljene komunističke klike da „modernizuju“ državu, odnosno da omoguće da ona postane „rezultat demokratske saglasnosti na kojoj počiva legitimna vlast“. S obzirom na to da ustavnim amandmanima (Socijalistička Republika) Srbija nije konačno obogaćena „institucionalno zagarantovanim sredstvima kontrole vlasti“, ona je, tvrdio je Đinđić, ostala predmoderna država. Zanimljivo je, međutim, da je Đinđić marginalizovao značaj načina na koji je Milošević uspeo da od Srbije stvori „suverenu republičku državu“. Već na samom početku članka on je čitaocima stavio do znanja da ustavno redefinisanje Srbije vidi kao tek jednu u nizu komunističkih zloupotreba vlasti kojima se čuva *status quo*:

„Još samo pre nekoliko meseci, u Srbiji bi skoro svaki intelektualac bez teškoća razumeo čudnu izjavu Maksa Vebera na završetku Prvog svetskog rata da bi se udružio i sa crnim đavolom, samo da Nemačka (a u našem slučaju Srbija) postane moderna država. Na sreću, ni on a ni naši intelektualci nisu bili prisiljeni da ulaze u tako ekstremna savezništva. Doduše, politika kojom je Srbija postala ‘suverena republička država’ od početka je demonizovana u nekim od preostalih ‘republičkih država’. [...] Međutim, njihova kritika se pretvara u providnu demagogiju, ukoliko to nipodaštavanje institucija vezuju za događaje u Srbiji, a ne za samu prirodu onog [komunističkog] političkog sistema čija je jedna verzija praktikovana i u Jugoslaviji“ (Đinđić 1996, 11).

Kao što možemo da vidimo, Đinđiću je u jesen 1989. smetala demagogija onih koji su dobro razumeli Miloševićevu poruku sa Gazimestana, a ne „politika kojom je Srbija postala ‘suverena republička država’“ i koja je očigledno smerala daljem širenju njenih granica. Štaviše, članak je Đinđić započeo slavo-dobitnim konstatovanjem da su Maks Veber (Max Weber) i srpski intelektualci imali „sreću“ što nisu morali da ulaze u savez sa đavolom da bi dobili „modernu državu“ (Vajmarsku republiku u Veberovom slučaju?) ili ako baš ne nju, a onda barem „suverenu republičku državu“ (srpski intelektualci?).

⁹ Pogotovo nisu bile isključene propagandne bitke i Milošević će odmah po uvođenju višestranačja u Srbiji otvoriti unutrašnji sukob protiv opozicionih partija kao ništa manje nego – „sila haosa i bezumlja“ (Molnar 1994, 80).

U akademskoj zajednici je poznato da je citiranje po sećanju dvosekli mač: štedi vreme i trud, ali povećava rizik od imputiranja vlastitih misli onome ko se citira. Reči koje je Đinđić po sećanju pogrešno naveo Maks Veber je izgovorio 19. januara 1920. pred studentima Univerziteta Ludvig Maksimilijan u Minhen, na kojem je predavao. Njegovo istupanje nije imalo nikakve veze ni sa Prvim svetskim ratom, koji je već odavno bio završen, niti s Vajmarskim ustavom, koji je prethodne godine donet i stupio na snagu, već sa stvaranjem fašističkih udruženja studenata koja su nagoveštavala da su kadra da učine velika zla – prevažno samoj Nemačkoj, za čiji su se preporod proklamativno borila. Šta je, dakle, Veber tom prilikom zaista rekao:

„...za obnovu Nemačke u njenoj staroj veličini izvesno je da bih se udružio sa svakom silom na zemlji, pa čak i sa otelotvornim đavolom, kada bih se još bavio politikom. Samo ne: sa *silom gluposti!* A to što se, kao što znate, više ne bavim politikom ima samo jedan razlog: što je bavljenje nemačkom politikom nemoguće u uslovima u kojima ludaci u politici – i na levisi i na desnici – mogu da rade šta hoće“ (Weber 1988, 273).

„Udruživanje sa otelotvorenim đavolom“ Veber je ovde upotrebio kao retoričku figuru kojom je hteo da naglasi svoju pravu poruku studentima kojima se obraćao: *Ne sledite „ludake u politici“ pošto su oni mnogo gori od samog „đavola“ i pošto će Nemačkoj, umesto obnove u njenoj staroj veličini, doneti još veću katastrofu!* Kao što znamo, ono što je Veber predvideo 1920, to se 1945. zaista i desilo (pri čemu se od 1933. ludilo iz politike počelo ubrzano širiti u sve segmente društva). S obzirom na to da Đinđić tu poruku nije razumeo (moguće je da ju je i on, brže-bolje, preuzeo iz druge ruke), Veberu je imputirao nekakvo zalaganje za „modernu državu“ umesto trezvenog upozorenja da ako ludaci ovladaju politikom (kao što se desilo u Nemačkoj 1920, ali i u Srbiji 1989) onda intelektualci koji su ostali normalni treba da se okanu politike jer u njoj ništa ne mogu postići – osim da i sami naposljetku polude i daju svoj doprinos propasti države. Zbog toga će treći princip politike, kada ga Đinđić bude formulisao na početku 21. veka, biti samo preformulisani izraz one iste srbijanske psihopatologije vlasti koju je Milošević kanonizovao 1989. Umesto da je poslušao Veberov savet i posvetio se profesuri koju je dobio na Univerzitetu u Novom Sadu iste te „ludačke“ 1989. godine,¹⁰ Đinđić je uplovio u politiku, krcatu ludacima. Tako je, i sam se inficiravši virusom širenja granica „suverene republičke države“, uspeo da ga prenese i u postmiloševićevsku, pa i postjugoslovensku Srbiju,

¹⁰ Ipak, izgleda da je bavljenje filozofijom za Đinđića postalo nemoguće nakon censure koju je u njegovom životu prouzrokovalo preduzetništvo (uvoz i preprodaja nemačke robe u Jugoslaviji), zbog kojeg će kasnije i biti kritikovan da nikada nije bio (niti je mogao biti) profesor filozofije, ali i da politiku nije mogao razumeti drugačije nego kao „trgovačko-prevarantski posao“ (Perović 2001, 12).

ne učinivši ama baš ništa da ona postane „rezultat demokratske saglasnosti na kojoj počiva legitimna vlast“ (kako je to 1989. zahtevao od Miloševića).

Đinđićeva politika u Vučićevoj izvedbi

Kao što je već konstatovano, politika Zorana Đinđića svodila se na afirmaciju *brzine* sprovođenja mera potrebnih za pridruživanje Srbije Evropskoj uniji, reorijentaciju od globalnih ideologija na konkretne „programske koncepcije“ i obezbeđivanje političke stabilnosti *borbom za neki vid nadomestka u nepovrat izgubljenog Kosmeta*. Đinđić je tu politiku afirmisao, ali je nije realizovao. Pošto je na realizaciju ona morala da čeka Aleksandra Vučića, upravo njegov autoritarni režim razotkriva sve njene slabosti, ali i opasnosti.

Pogledajmo zato sada kako je Vučić tri pomenuta principa Đinđićeve politike primenio u praksi. Sva fascinantnost brzine u pridruživanju Srbije Evropskoj uniji nestaje pred nečim belodanim – pred nepomirljivošću brzine s kompleksnošću zadatka institucionalne konsolidacije, s poštovanjem pravila različitih struka koje su u to involvirane, kao i s elementarnom kontrolom javnosti. S obzirom na to da pristupanje Evropskoj uniji već po definiciji ne može biti brzo, jedina brzina o kojoj se može govoriti jeste brzina pristupanja sredstvima iz fondova Evropske unije i njihovog trošenja, koje je u praksi uvezano u čvor raznovrsnijih investicija. Što je veća ova vrsta brzine, to je važnije da državne institucije *nisu* konsolidovane, da se struka *ni za šta* ne pita i da je kontrola javnosti *onemogućena*. Zato nije nimalo slučajno što je Vučićevo konstantno ubrzavanje trošenja fondova Evropske unije za obnovu devastiranog železničkog saobraćaja u Srbiji (kojim je trebalo da se upotpuni pružna mreža Evropske unije) dovelo do apsurdna da železnička stanica u Novom Sadu bude puštena u rad dok je zvanično još bila *gradilište* i, posledično, do toga da nadstrešnica ubije šesnaestoro građana koji nipošto *nisu smeli* da se nađu ispod nje. Konačni sud o koruptivnoj strani ove brzine biće donet tek kada budu dostupni dokumenti o kretanju novca, koji upadljivo nedostaju u onome što je stavljeno na uvid javnosti povodom pada nadstrešnice, ali je već sada sasvim jasno da nedostajući dokumenti čuvaju tajnu funkcionisanja celokupne vlasti u Srbiji, koja je brzinu u pridruživanju Evropskoj uniji prvo redukovala na grabež za sredstva iz njenih fondova, a onda uzdigla u svojevrсни fetiš.

Kada je u pitanju odbacivanje ideologija u korist „programskih koncepcija“, kao prvo se postavlja pitanje u kakvim bi se programima mogle naći ove koncepcije ako ne u *partijskim*. To znači da se praktički značaj odbacivanja ideologija sastoji isključivo u tome da se partije oslobode od obaveze da se u svojim programima ideološki opredele. Konsekventno sproveden, ovaj Đinđićev princip vodio bi ka oslobađanju politike od bilo kakvih *principa*, koje

jedino sveobuhvatnost ideologija zasnovanih na odgovarajućim teorijama može da obezbedi: državna politika bila bi *dnevna* politika iza koje bi se, od prilike do prilike, mehanički okupljao najveći broj članova onih tela koja su ovlašćena da donose odgovarajuće odluke. Tako bi kroz „programske koncepcije“ naposljetku trijumfovao *decizionizam*, sloboda nosilaca vlasti da brzo i efikasno donose odluke – i to najbolje u formi podzakonskih akata, pošto fatalna kontaminacija ideologijama započinje već od nivoa zakona, o ustavu da se i ne govori (o Đinđićevom decizionizmu, proisteklom iz političke teorije Karla Šmita, više u: Molnar 2010, 250–280).

Ozbiljno uzeta, priča o politici lišenoj ideologije nedostojna je i najobičnijeg kafanskog naklapanja. Nema politike bez ideologije, već samo politike koja je ili nesvesna svojih ideoloških pretpostavki ili nastoji da ih prikrije. Politika bez ideologije je politika bez principa. Đinđić je to uverljivo demonstrirao i kada je razbijao DOS, s kojim je svrgnuo Miloševića, i kada je svoje naknadno stečeno samovlašće podupirao razbijenom partijskom vojskom samog Miloševića. Na kraju krajeva, i samovlašće traži legitimaciju u nekoj ideologiji – u najboljem slučaju platonovskoj, po kojoj je pojedinac koji sebe smatra najmudrijim („filozofom“) pozvan da uređuje celokupan život u jednoj državi. Đinđić je svoje samovlašće legitimirao „filozofijom srpske istorije“ koja je navodno zapovedala da vrhovna „programska koncepcija“ proevropskih snaga mora da bude brzo (ili čak ekspresno) priključenje Evropskoj uniji. S obzirom na to da Srbija za Đinđićevog života nije dobila status kandidata, tek je Vučić pokazao da vrhovna „programska koncepcija“ brzog priključenja Evropskoj uniji nije ništa drugo do netransparentno arčenje para iz evropskih fondova kao osnovni princip funkcionisanja ideološki besprincipijelne politike. Na kraju krajeva, o tome da je politika zasnovana na „programskoj koncepciji“ brzog priključenja Evropskoj uniji, koja je vođena od Đinđića do Vučića, dovela do objektivnog *usporavanja, ako ne i dezavuisanja samog tog pridruživanja*, najbolje svedoči upadljivo nedostajanje zastave Evropske unije u šumi zastava koje se vijore na aktuelnim protestima po gradovima Srbije.

Pošto je, kao što je već napomenuto, najkontroverzniji princip politike Zorana Đinđića bio obezbeđivanje političke stabilnosti nadomeštanjem u nepovrat izgubljenog Kosmeta, ovde je od naročitog značaja njeno obnavljanje, do kojeg je došlo tek u prvim mesecima 2025. U međuvremenu, srbijanska politička elita, uključujući i samog Vučića, od tog principa je odustala. Kao što je poznato, najveće postignuće Vojislava Koštunice dok se nalazio na mestu premijera, bilo je donošenje Ustava 2006. godine, koji je elementarno konstitucionalno pitanje efektivnog razgraničenja i ograničenja vlasti zamenio patriotskim pitanjem odbrane *celokupnog* Kosmeta obnovom Kosovskog zaveta (ali iz udobnih beogradskih fotelja). Zahvaljujući ovom „podvigu“ beogradske

političke elite, kojim je samu sebe sedirala i otposlala u mirni pseudozavetni dremež, na političku scenu je samouvereno stupio junak borbe za ceo Kosmet – Aleksandar Vučić. Vučić je, međutim, brzo shvatio da mu je mnogo isplativije da politički sledi Đinđića, a ne Koštunicu, s obzirom na to da je Srbija 1. marta 2012. dobila poklon Evropske unije – kandidaturu za članstvo. Iako je taj poklon, kao vid podrške na predsedničkim, parlamentarnim, pokrajinskim i lokalnim izborima zakazanim za 6. maj te godine, izvorno bio namenjen beogradskoj političkoj eliti (na čijem je čelu Boris Tadić smenio Vojislava Koštunicu), korist od njega imali su jedino radikali prurušeni u naprednjake, na čijem je čelu Vučić ubrzo smenio pravog heroja tih izbora – izabranog predsednika Tomislava Nikolića. Odbacujući poziv beogradske političke elite da joj se pridruži u već poodmaklom pseudozavetnom dremanju, ali rado prihvatajući devastirane političke institucije, na koje Ustav iz 2006. ionako nije imao nikakvog uticaja, Vučić je, vraćajući se politici Zorana Đinđića, implicitno prihvatio i treći princip na kojem je ona počivala.

Pošto je državu Srbiju dobio u temeljno razrušenom stanju, izuzetno povoljnom za samovlašće, Vučić isprva nije morao da traži nikakve nadomestke u nepovrat izgubljenog Kosmeta. Atraktivnost ovog principa Đinđićeve politike on je otkrio tek početkom 2025. godine, kada je talas protesta „Studenata u blokadi“ svojom silinom ozbiljno ugrozio njegovo samovlašće i otvorio pitanje političke stabilnosti. O tome najbolje svedoči skup u Sremskoj Mitrovici kojim je Vučić obeležio Dan državnosti Republike Srbije 15. februara 2025. Specijalno za tu priliku on je Vojvodinu pretvorio u novi Kosmet koji namerava da herojski brani ubojitom Deklaracijom o Vojvodini i da tim podvigom povрати političku stabilnost države. Što je još tragikomičnije, Vučić je skup organizovao uz pomoć Milorada Dodika (koji je zbog svoje separatističke politike u Bosni i Hercegovini prvostepeno osuđen i time osujećen u daljem bavljenju politikom) i ogromnog broja njegovih sledbenika, čime je obnovio oštricu Đinđićeve najave destabilizacije Dejtonskog sporazuma, kako bi se Republika Srpska pridružila Republici Srbiji.

Jednako malo kao što je i Đinđiću pošlo za rukom da svojom kosovskom politikom stekne popularnost u javnosti Srbije, pogotovo patriotskoj (koja ju je odmah dočekala na nož, nazivajući je propagandnim „zveckanjem oružjem“), tako malo na uspeh može da računa i Vučić svojim štancovanjem separatista na vojvođanskom Pseudokosmetu. Čak i ako bi se udarničkim propagandnim radom kontrolisanih i tabloidnih medija nastavilo s pretvaranjem ove sretenjske nebuloze u čin herojstva, na taj način stečeni politički poeni bili bi mizerno mali. Zato je opravdano pitanje: čemu onda sve to?

Mislim da odgovor na to pitanje leži u već pomenutoj srbijanskoj psihopatologiji vlasti, koju je 1989. kanonizovao Slobodan Milošević, za čiji je opsta-

nak u Srbiji u periodu 2000–2003. glavne zasluge imao Zoran Đinđić i koju je Aleksandar Vučić naprasno reaktuelizovao 2025, kada mu je samovlašće najneposrednije ugroženo. Najzanimljivije od svega je to što se srbijanska psihopatologija vlasti kod Vučića stopila sa identifikacijom sa Đinđićem, *uključujući i njegovu tragičnu smrt*. Đinđić je, kao što je poznato, bio upozoren da se sprema atentat na njega, pa je čak i u javnosti opominjao atentatore da ne učine ono što su naumili. Tako je za *Politiku* dve i po nedelje pred ubistvo izjavio: „Ako neko misli da će zaustaviti sprovođenje zakona time što će mene ukloniti, onda se grdno vara, jer ja nisam sistem. Sistem će funkcionisati i dalje i niko neće dobiti amnestiju za zločine tako što će ukloniti jednog ili dva funkcionera države.“ Đinđić je tom prilikom izgovorio samo polovičnu istinu: „sistem“ je zaista nastavio da funkcioniše u delu koji je sproveo Krivični zakon, priveo pravdi i uskratio amnestiju atentatorima, ali to ne znači da atentat nije stavio tačku na Đinđićevu kontrolu „sistema“, koji je ubrzo nakon toga dospelo pod kontrolu njegovog suparnika, Vojislava Koštunice.

Iako Vučić već duže vreme u javnosti iznosi mogućnost da će biti ubijen i iako u tim prilikama ne pominje Đinđića, od početka političke krize izazvane padom nadstrešnice na železničkoj stanici u Novom Sadu on je počeo da to čini sve češće, što bi se moglo protumačiti kao vrhunac – što svesne, što nesvesne – identifikacije s premijerom ubijenim zbog svoje „modernizatorske“ politike. U svojoj retorici Vučić zapravo šalje poruku da će ishod političke krize u Srbiji biti ili povratak u (njegovu) normalnost ili njegovo ubistvo. Ali, ko bi uopšte ubio Vučića? Niko od onih koji u Srbiji danas traže pravdu nikada nije pomenuo da bi pravedno bilo ubiti Vučića. A i zašto bi? Ako je on taj „kompletni idiot“ koji je rušio objekte po Savamali i koji, kako je sam ispravno zaključio, „treba da odgovara“, onda je pravedno da živ siđe s vlasti i da „odgovara“. Zato je sasvim izvesno da se Vučić ne oseća egzistencijalno ugroženim od „Studenata u blokadi“ i svih onih koji u mirnim protestima traže pravdu, već od istih onih koji su iz (do dana današnjeg nerasvetljene) „političke pozadine“ izdali nalog za ubistvo Đinđića. Indiciju koja tome govori u prilog otkriva jedan naizgled nebitan detalj. Opsesija da će i njegov život biti okončan u atentatu dovela je do toga da je, uoči velikog najavljenog skupa „Studenata u blokadi“ u Beogradu za 15. mart, Vučić počeo da okuplja Srbe iz Srbije, Republike Srpske i Crne Gore da brane njegov život u zgradi Predsedništva. Naposljetku, upravo na dan kada je, 22 godine pre toga, izvršen atentat na Đinđića, Vučić je ispred zgrade Predsedništva pojačao obezbeđenje: doveo je penzionisane pripadnike Jedinice za specijalne operacije, čija su dva pripadnika – komandant Milorad Ulemek i njegov zamenik Zvezdan Jovanović – osuđena za ubistvo premijera. Vučićeva namera bila je da na svoju stranu privuče one iz čijih redova su se regrutovale Đinđićeve ubice i da na simboličkom nivou eliminiše opasnost od atentata.

Revolucija na popravnom ispitu

Ono što se danas s izvesnošću može zaključiti jeste da u Srbiji, dokle god se Aleksandar Vučić bude nalazio na vlasti, neće više biti moguća ona „izborna demokratija“ koja ga je dovela na vlast 2012. S druge strane, Vučiću je jasno da bi i u njegovom slučaju gubitak vlasti na način na koji ju je Milošević izgubio bio povezan s gubitkom slobode u krivičnopравnom procesu (utoliko strašnjim što bi bio lišen ikakvog dostojanstva, koje je Milošević još posedovao, i sveden na blamažu „kompletnog idiota“). Stoga je izvesno da on do kraja svoje vladavine, kakva god da ona bude, neće napraviti nikakav ustupak nikome. S druge strane, notorno je i da bi izbori na bilo kom nivou koji bi se organizovali u medijskom mraku, s problematičnim izbornim spiskovima i uz omogućavanje glasanja ljudi bez glasačkog prava, Vučićev autoritarni režim konačno pretvorili u totalitarni.¹¹ Iz medija smo u proteklim mesecima mogli da saznamo da se Europol i Evropsko javno tužilaštvo već duže vreme istražuju sumnju u postojanje koruptivnog sistema u Srbiji, koji ne samo što je zloupotrebljavao sredstva iz evropskih fondova nego je gradio infrastrukturu koja je nebezbedna za javnu upotrebu, a nema nikakve sumnje da će i upotreba nekog za sada neidentifikovanog soničkog oružja protiv učesnika protestnog skupa 15. marta imati svoj epilog pred Evropskim sudom za ljudska prava. U takvoj situaciji, svaki vid totalitarizacije Srbije,¹² koja je okružena državama članicama NATO pakta, teško bi mogao da

¹¹ U knjizi *Sunce mita i dugačka senka Karla Šmita* tvrdio sam da politička teorija Karla Šmita (Carl Schmitt) može da se razloži na šest elemenata (1. bazična konzervativno-autoritarna ideološka matrica; 2. mitotvorno-nacionalistička politika; 3. anti-parlamentarizam; 4. decizionizam; 5. totalna mobilizacija; 6. spremnost na totalitarne kompromise, i to u pogledu: a. totalne pluralističke partijske države i b. totalne firerove države) i da su u postmiloševićevskoj Srbiji na delu bila dva toka njene selektivne recepcije. U Đinđićevoj varijanti Evropske Srbije recipirani su elementi 4. decizionizam i 5. totalna mobilizacija, dok su u Koštuničinoj varijanti Samosvojne Srbije recipirani elementi 2. mitotvorno-nacionalističke politike (orijentisane na kosovski mit) i 6a. totalitarni kompromis u vidu totalne pluralističke partijske države. Za preostala dva elementa (1. bazičnu konzervativno-autoritarnu ideološku matricu i 3. antiparlamentarizam) konstatovao sam potpuni nedostatak interesovanja u Srbiji, ali sam izneo rezervu u pogledu varijante 6.b: „Potonja opcija, koju je Šmit zastupao kada je, Đinđićevim rečima, već bio ušao ‘u simbiozu sa totalitarnim političkim sistemom’ (tj. Trećim rajhom), mogla bi postati atraktivna u budućnosti, kada bi neki novi pretendent na totalitarnu tiraniju u Srbiji pokušao da krhotine netom uništene demokratije slepi u novi totalitarni monolit“ (Molnar 2010, 31).

¹² Naravno, suštinska pretpostavka za ovo predviđanje je da u narednom periodu ne dođe do promena u organizaciji i ciljevima NATO pakta i, pogotovo, u samom ustrojstvu i vrednostima na kojima je zasnovana Evropska unija. Odnos Evropske unije prema Srpskoj radikalnoj stranci, Srpskoj naprednoj stranci i, naposletku, Vučićevom režimu je prekrupno i prekomplikovano pitanje da bi se ovde otvorilo, ali je sasvim jasno da su akteri iz sfere politike prerano otpisali Zapadni Balkan kao izvor ozbiljnih problema

se na duži rok održi. Politička kriza Vučićevog režima bi u tom slučaju brzo povukla za sobom ekonomsku krizu, koja je poznata iz devedesetih godina, kada je Miloševićev režim ušao u otvoreni konflikt s državama članicama NATO-a. U takvim okolnostima koruptivni sistem pokazuje svoje najveće slabosti, pošto se u njemu lojalnost daje onome ko najbolje i najsigurnije plaća, a to nipošto ne mora da bude onaj ko je u posedu vlasti. To je ono čega je nesumnjivo i Vučić svestan i to najverovatnije i tako snažno pothranjuje njegov strah da će biti ubijen (koji će se nesumnjivo razviti u pravu paranoju bude li svoj režim transformisao u totalitarni).

Kakav god da bude kraj Vučićevog režima, i kad god da do njega dođe, građani Srbije će se, baš kao i 5. oktobra 2000, ponovo suočiti sa zadatkom da u relativno kratkom roku uspostave najširi mogući društveni konsenzus oko bazičnih vrednosti i započnu izgradnju državnih institucija unutar kojih će te vrednosti u narednom periodu štititi. Međutim, za razliku od vremena kada su Đinđić i Koštunica sa svojim pristalicama ušli u fatalni duel, ovoga puta po svoj prilici neće biti nikakvih trijumfalnih političkih partija, pošto jedine zasluge za otpor Vučićevom autoritarnom režimu pripadaju „Studentima u blokadi“ i pošto je to jedina društvena snaga kojoj većina građana Srbije veruje. Ako se ništa dramatično ne promeni u odnosima snaga otpora u Srbiji, „Studenti u blokadi“ će imati glavnu reč u političkom konfigurisanju države nakon Vučićevog pada i mnogo toga će zavistiti od toga da li će u tim uslovima ozbiljno biti primenjen plenumski način odlučivanja (o pogubnosti posledica koje je, u sovjetskoj formi, imao u Ruskoj revoluciji pisao sam na drugom mestu: Molnar 2002a, 244–248).¹³

Ono što je Srbiji bilo neophodno i 2000. i što će joj biti neophodno i po silasku Aleksandra Vučića s vlasti jeste ustavotvorna skupština, kojom je u Beogradu dva puta u 20. veku stvaran politički diskontinuitet s prošlošću: 1921. i 1946.

(sve u želji da ga načine izvorom retkih sirovina?) i da poslednjih meseci inicijativu u redefinisaju stava prema Srbiji preuzimaju akteri iz sfere prava. U narednom periodu bi Vučićev režim mogao postati probni kamen za Evropsku uniju po pitanju da li ostaje dosledna viševekovnom idejnom nasleđu (barem od Kanta [Kant] naovamo) da je savez evropskih država smislen ako je unutrašnje „republikansko“ uređenje svake od njih briga svih, pošto je „despotija“ u bilo kojoj od njih glavni pokretač ratova – kako međunarodnih, tako i građanskih. Mogućnost da Srbija postane prva „banana-republika“ Evropske unije u svakom slučaju nije isključena, ali bi to podrazumevalo i radikalnu političku rekonfiguraciju Starog kontinenta.

¹³ Ideološka ograničenja „Studenata u blokadi“ do sada su se manifestovala jedino u forsiranju „generalnog štrajka“, koji je u institucionalno devastiranoj Srbiji, bez pravih sindikata, odgovarajuće zakonske regulative i, pogotovo, štrajkačkih fondova, besmislen (to je postalo naročito upadljivo u slučaju onih – zaposlenih u prosveti – koji su ga najozbiljnije shvatili i koji su ionako u proteklom periodu bili najviše ekonomski pogođeni Vučićevim preispoljenim antiintelektualizmom). Zdrav razum je nalagao građansku neposlušnost u vidu neplaćanja poreza, struje i komunalija kao postojećoj situaciji u Srbiji – simbolički i materijalno – najprimereniji oblik otpora Vučićevom režimu.

S obzirom na to je politička elita Srbije koja je nasledila Miloševića – uspešni da ga obori, uvek je to važno isticati, samo uz pomoć inostranih aktera (vlada i tajnih službi), delova Miloševićevog aparata i čitavog niza građanskih inicijativa, od kojih je najvažniji bio „Otpor“ (Molnar 2008, 169) – bila i politički i ideološki neuporedivo inferiornija od onih koje su stvarale prve dve Jugoslavije, ona za jedan tako ozbiljan i radikalni čin naprosto nije bila sposobna. Danas možemo jasno da vidimo kakve su posledice takve nesposobnosti.

Šta su problemi s kojima u koštac može da se uhvati samo ustavotvorna skupština (budući da neće biti sastavljena isključivo od političara zainteresovanih da ne budu podvrgnuti nikakvim ograničenjima i nikakvoj kontroli)?

1. *Podela vlasti*. Iskustvo prve četvrtine 21. veka uči nas da horizontalna podela vlasti nije dovoljna da bi se sačuvala demokratija u Srbiji i da se zato mora pribeci i vertikalnoj podeli vlasti. U postojećim uslovima to znači uvođenje doslednog regionalizma (sa pet do sedam pokrajina, od kojih Kosmet ne može biti ustavno regulisan, s obzirom na to se nalazi pod protektoratom UN) i preuređenje Skupštine na principu bikameralizma. Samo na taj način bi političke elite svih regiona dobile potrebnu moć da spreče beogradsku političku elitu da pravi nove probleme celoj Srbiji, kao i da zaustave i, po mogućstvu, preokrenu već zahuktale procese metropolizacije i polarizacije između severa i juga države (sa „granicom kod Ikee”).
2. *Javni sektor*: Nesumnjivi metastazirani kancer srbijanskog društva predstavlja tzv. „javni sektor”, čija je urušenost brižljivo negovana u proteklom četvrtvekovnom periodu upravo kako bi omogućavala raznovrsne oblike korupcije (od kojih su već mnogi daleko prevazišli navodno prihvatljivo „krauduckanje”). Ustavom se, naravno, ne mogu propisivati ni sistematizacija radnih mesta u „javnom sektoru”, ni platni razredi za zaposlene u njemu, ali se mogu utvrditi njegov obim, osnovne smernice za njegovo uobličjenje i rokovi u kojima se ti poslovi moraju uraditi.
3. *Akteri borbe protiv korupcije*. Korupciji se već u samom ustavu mora posvetiti neuporedivo veća pažnja nego što je to do sada bio slučaj, pošto je očigledno da ona predstavlja najplodnije tle za nastanak autoritarnog režima. Pošto su se političke partije pokazale nesposobnim da odole iskušenju finansijskih malverzacija, biće neophodno da se u borbu protiv korupcije efektivno uključi i civilno društvo.

Bez uspešnog rešavanja ova tri pitanja, postkomunistička Srbija ni iz drugog pokušaja neće napraviti nikakav iskorak u izgradnji demokratske ustavne države, a sama država će, pre ili kasnije, ponovo postati plen onih političkih „avanturista” koji su spremni i na najveće rizike – kako bi oni i oko njih okupljena klika od toga imali najprizemnije materijalne koristi.

Reference

- Adamović, Vladimir. 2008. *Tri diktatora. Psihopolitička paralela*. Beograd: Informatika.
- Bojanić, Petar i Gazela Pudar Draško. 2023. „Oslonimo se jedan na drugoga i dozivajmo se u tami”: Misao Zorana Đinđića“. *Kritika* 4 (2): 518–520.

- Diderot, Denis. 1755. „Encyclopédie“. U *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. Tome cinquième (Do – Esmynete)*, 635–648. Paris: Brisasson etc.
- Đinđić, Zoran. 1996. *Srbija ni na istoku ni na zapadu*. Novi Sad: Cepelin.
- Đinđić, Zoran. 2003. *Srbija u Evropi. Autorski tekstovi i intervjui*. Beograd: TANJUG.
- Miletić, Aleksandar R. 2023. „Zoran Đinđić i ideološke koncepcije vremena, 1986–1993“. *Kritika* 4 (2): 343–368.
- Molnar, Aleksandar. 1994. *Osnovna prava čoveka i raspad Jugoslavije*. Novi Sad: Visio Mundi Academic Press.
- Molnar, Aleksandar. 2001a. *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. 1. Pravo na otpor tiraniji*. Beograd: Samizdat B92.
- Molnar, Aleksandar. 2001b. *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. 2. Klasične revolucije: Nizozemska – Engleska – SAD*. Beograd: Samizdat B92.
- Molnar, Aleksandar. 2002a. *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. 3. Moderne revolucije: Francuska – Rusija – Nemačka*. Beograd: Samizdat B92.
- Molnar, Aleksandar. 2002b. *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. 4. Gradanska neposlušnost*. Beograd: Samizdat B92.
- Molnar, Aleksandar. 2002c. „Kako iz starog režima? Dileme vezane za sazivanje ustavotvorne skupštine u Jugoslaviji“. U *(Re)konstrukcija institucija. Godinu dana tranzicije u Srbiji*, uredio Vladimir N. Cvetković, 111–120. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Molnar, Aleksandar. 2006. *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. 5. Rat. Od kulta Votana do holokausta*. Beograd: Edicija Reč i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Molnar, Aleksandar. 2008a. *Oproštaj od prosvetiteljske ideje ustavotvorne skupštine? O rotacionom kretanju revolucije u Srbiji, 2000-2007*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Molnar, Aleksandar. 2008b. „Srbija na putu od izborne do ustavne demokratije i nazad“. U *Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji. Godinu dana posle*, uredio Dušan Pavlović, 121–133. Beograd: Službeni glasnik.
- Molnar, Aleksandar. 2010. *Sunce mita i dugačka senka Karla Šmita. Ustavno zlopačenje Srbije u prvoj dekadi 21. veka*. Beograd: Službenik glasnik i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Molnar, Aleksandar. 2013. *Ustavni haos prve revolucionarne rotacije u Srbiji 5. oktobar 2000 – 27. jul 2012*. Beograd: Fabrika knjiga i Fondacija za otvoreno društvo, Srbija.
- Molnar, Aleksandar. 2015. „Implozija centralizma. Prilog razumevanju sadašnje slabosti društva i vlasti u Srbiji, kao i pronalaženju načina za njihovo što brže i efikasnije jačanje“. U *Socio-kulturni aspekti regionalizacije u kontekstu evrointegracija. Zbornik tekstova*, 39–97. Petrovaradin: CINK.
- Molnar, Aleksandar. 2023. „Zoran Đinđić – Od anarhiste do barbarogenija“. *Kritika* 4 (2): 323–342.
- Molnar, Aleksandar. 2024. „Nasleđe samoupravnog socijalizma. Tradicionalizam aktuelne vlasti u Republici Srbiji i Ustav SFRJ iz 1974“. Referat podnet na konferenciji *Simbolično i stvarno u ustavu SFRJ iz 1974. godine*, održanoj 21–22. maja 2024. godine u Muzeju Jugoslavije u Beogradu (zbornik radova je u pripremi).

- Mühlmann, Wilhelm E. 1964. *Rasse, Ethnien, Kulturen. Moderne Ethnologie*. Neuwied und Berlin: Luchterhand Verlag.
- Pavlović, Dušan i Slobodan Antonić. 2007. *Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000. godine*. Beograd: Službeni glasnik.
- Perović, Milenko A. 2001. „Njemački đak i jedna njegova velika laž“. *Crnogorski književni list* (1. jun) 12.
- Sekelj, Laslo. 2001a. „Stvaranje političke zajednice i država kao plen“. *Nova Srpska Politička Misao. Posebno izdanje 1: Srbija posle Miloševića*, 283–292.
- Sekelj, Laslo. 2001b. „Prinudna demokratizacija kriminalizovane države“. U *R/Evolucija i poredak. O dinamici promena u Srbiji*, uredili Ivana Spasić i Milan Subotić, 93–106. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Stojanović, Dubravka. 1996. „Traumatični krug srpske opozicije“. U *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, uredio Nebojša Popov, 501–530. Beograd i Zrenjanin: Republika i Vikom Grafik: Građanska čitaonica.
- Weber, Max. 1988. *Gesamtausgabe. Abteilung 1: Schriften und Reden. Band 16: Zur Neuordnung Deutschlands. Schriften und Reden 1918-1920*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

Video zapisi

- Video zapis 1: https://www.youtube.com/watch?v=emd_NjanyFo (pristupljeno: 1. marta 2025)
- Video zapis 2: <https://www.youtube.com/watch?v=z-Xv1gCeNO8> (pristupljeno: 1. marta 2025)
- Video zapis 3: <https://www.youtube.com/watch?v=RTCiYXV0LhU> (pristupljeno: 1. marta 2025)

Aleksandar Molnar

Department of Sociology, Faculty of Philosophy
University of Belgrade
amolnar@f.bg.ac.rs

*Dinđić's political legacy in Vučić's Serbia.
A contribution to the understanding of the dynamics
of the revolutionary rotation*

In the paper, the author advocates the thesis that today's authoritarian regime of Aleksandar Vučić implements the policy inaugurated by Zoran Đinđić while he was the Prime Minister of the Republic of Serbia (2001–2003). According to the author, that policy has three basic principles: 1) the speed in Serbia's accession to the European Union (which proved to be nothing more than speed in getting and spending money from the funds of the European Union), 2) re-

orientation from global ideologies to concrete “program concepts”, and 3) ensuring political stability by fighting for some form of compensation for the lost province of Kosovo and Metohija. Because of that policy, Serbia in the period 2000–2003. missed the opportunity to successfully end its revolution with the constitutional consolidation of state institutions and embarked on the path of revolutionary rotation, in which the authoritarian regime of Slobodan Milošević was renewed in the authoritarian regime of Aleksandar Vučić (2012–2025).

Keywords: Serbia, revolution, authoritarian regime, constitution, democracy

Héritage politique de Đinđić dans la Serbie de Vučić. Contribution à la compréhension de la dynamique de rotation révolutionnaire

Dans cet article, l’auteur soutient la thèse selon laquelle le régime autoritaire actuel d’Aleksandar Vučić poursuit la politique inaugurée par Zoran Đinđić lorsqu’il était premier ministre du gouvernement serbe (2001–2003). Selon l’auteur, cette politique repose sur trois principes fondamentaux: 1) la rapidité du processus d’adhésion de la Serbie à l’Union européenne (qui s’est révélée n’être rien d’autre qu’une rapidité dans l’obtention et l’utilisation des fonds de l’Union européenne); 2) une réorientation des idéologies globales vers les « conceptions programmatiques » concrètes; et 3) l’assurance de la stabilité politique par la lutte pour une forme de compensation pour la perte irréversible de la province de Kosovo-Métochie. A cause de cette politique, entre 2000 et 2003, la Serbie a manqué l’occasion de conclure sa révolution par une consolidation constitutionnelle des institutions étatiques et s’est engagée sur la voie d’une rotation révolutionnaire, dans laquelle le régime autoritaire de Slobodan Milošević a été reconduit sous la forme du régime autoritaire d’Aleksandar Vučić (2012–2025).

Mots-clés: Serbie, révolution, régime autoritaire, constitution, démocratie

Primljeno / Received: 18.04.2025.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 07.07.2025.